

Wirke och virkesbehandling

Svar på Nordiska Museets frågelista no 10 . Husbygge I av A J Hansson

(Nordiska Museet Stockholm 14. Etnologiska undersökningen

Föreståndare: Sigurd Erixon) (låg i ett beg. kuvert från 1930 i Bringåsen)

Wirke för husbygge benämndes alltid "hustimmer" hvilket innebär den mängd virke som åtgår till ett husbygge, i hvad det afsåg väggarnas uppförande och bjälklag. Till virke för husbyggnad afsågs äfven "sågtimmer", till den mängd som beräknades åtgå för husets taktäckning och inredning.

Andra benämningar å byggnadsvirke voro ej brukliga här i orten.

Till husbyggen användes alltid furutimmer och alla hus timrades med liggande stockar. Endast undantagsvis användes byggnadsvirke af gran och i så fall till någon hölada eller dylikt hus som ej var utsatt för röta.

Hus byggda af torrfuru hafva ej förkommit förr i tiden. Andra trädslag hafva icke heller varit använda till husbygge.

Till byggnads- och sågtimmer utvaldes med stor sorgfällighet rakvuxna, jemngrova, kvistfria träd med tunna ytor och rätklufven ved, (s. k. malmtall) med 8 a 9 verktums diameter i stockens toppända.

Till syllar i huset, samt till sågtimmer, toges stockar af 10 till 16 tums toppdiameter. "Solvinda" träd (d.v.s. när veden var vriden efter solens gång - till venster) fingo på inga vilkor tagas till byggnadsvirke, enär såväl väggstockar som plankor af solvinda trän alltid vrida sig i korkskruvsform under torkningen.

Hustimmer skulle förr i tiden fällas i nedan eller ock i Januari. På våren eller försommaren fälldes endast sådana tallar från hvilka barken skulle flängas af ("löpas") och beredas till get- och svinfoder för vintern.

Wid trädfällning användes aldrig andra verktyg än huggyxor, enär lämpliga sågar icke funnos. Det hemförda hustimret barkades först på vårsidan, sedan blidväder börjat verka på den frusna barken då arbetet gick lättare. Wid barkning användes yxa för grövre bark (s.k. "flarn") och der barken var tunnare begagnade man ett barkjärn med handtag eller skaft i bägge ändar, så att man vid barkningen höll barkjärnet med bägge händerna sittande grensle öfver stocken vid barkningen.

Husen uppfördes alltid på den plats der de skulle stå i gården, men aldrig på plats utom tomten.

Allt hustimmer hemfördes alltid till gården eller byggnadsplatsen omedelbart efter huggningen i skogen. Wid hemforslingen af hugget hustimmer framsläpades stockarna ur skogen till närmaste väg på en s.k. "stötting" (förkälke på medar å hvilken stockens rotända upplagts och fastkopplats. Wid timmerkörning efter banad väg användes "stöttingen" i förändan och en "bak-kälke" under bakre delen af lasset, enär man då kunde taga flera stockar på en gång i lasset.

Hankkörning af timmer har här i orten aldrig varit brukligt. Flottning af hustimmer har icke heller varit brukligt.

Hvar och en som beredde sig till att bygga hus framkörde alltid sitt timmer med egna hästar. S. k. "körkalas" hafva icke förekommit härstädes.

Wäggarna i alla hus uppfördes af runda stockar och husets väggar bilades först sedan huset var upptimradt. På en del uthus, såsom ladugårdar och loge kunde väggstockarna i gamla tider få behålla sin naturliga rundning på väggarnas utsida utan att bilas.

I s.k. "härbärgen" (spannmålsmagasin fingo stockarna vara runda äfven på väggarnas insida, hvilkaså voro slätade med hyfvel eller "skafvare", (ett slags särskildt för ändamålet formadt verktyg med vass egg.)

Bilning af hustimmer i förväg före timmringen har först under de senaste 80 åren kommit i bruk härstädes. Hvarifrån denna metod kommit är obekant.

Hustimmer till väggar har här i orten aldrig klufvits i tvänne halfvor före användandet och icke heller afjemnats till lika groflek i bägge ändar.

Afsågning af en bake på stockhalfvans rundsida har ej förr än under de senaste 20 åren förekommit, och då medelst en motordrifven klingsåg, hvilket naturligtvis är lättare än bilning för hand.

Wid upptimring af väggarna i husen höggs en längs efter stocken gående fördjupning eller ränna, kalladt "mossefar," i den stock som skulle läggas ofvanpå den först inlagda och emellan stockarna lades väggmossa för att få väggarna täta mot vinterkölden.

Till golf i såväl boningshus, som i logar, härbärgen och andra uthus, användes i äldre tider, d.v.s. för 150 år och derförut i tiden, klufna golfplankor af grofva furustammar i samma längd som rummets längd eller bredd. Dessa kallades "tjälningar", hvilka på golfvets uppsida slätades med bila och hyfvel, men voro aldrig spåntade i kanterna utan endast räthyflade så att "tiljorna" lågo tätt ihop. I fogarna mellan logftiljorna inborrades dymlingar för att golfvets skulle hållas jemnt och slätt.

Innerväggarna i boningshusen voro alltid släthyflade för att hafva ett vackrare utseende, men voro aldrig brädfodrade eller tapetserade, ej heller målade.

Mangårdshusen voro uppförda i en våning och hade alltid ingångsdörren mot solsidan.

Dessa hus voro indelade så att förstugan var på husets midt, med en stuga åt vardera sidan. Åt ena sidan var helgdagsstugan och åt andra sidan hade man "vardagsstugan". Emellan dessa rum hade man en "förstukammare" med egen utgång till förstugan. På en del gamla boningshus hade man derjämte på husets ena ändan i bredd med vardagsstugan ännu en kammare, som vanligen kallades portkammaren, enär den vettade in till gårdsporten.

"Stugorna" i boningshusen voro alltid stort tilltagna och upptogo husets hela brädd. Fönster med blyinfattade rutor hade man åt två sidor och i helgdagsstugan ofta åt tre sidor. Endast dörrar med dörrpanel och fönsterpanel, samt möbler voro oljemålade i olika färger. Någon annan målning förekom icke.

I gårdarna fanns vanligen äfven ett mindre boningshus för "gammalfolken" samt delvis äfven till brygg- och bakstuga.

Gårdarna voro i äldre tider vanligen byggda i fyrkant, d.v.s. med hus på alla fyra sidor om gårdsplanen. In till gårdsplanen hade man två massiva portar, som kunde stängas nattetid till skydd mot sådana odjur som vargar, hvilka under kalla, snörrika vintrar kunde komma ända in till gårdarna i byn. Boningshusen voro försedda med innertak

och någon fyllning derofvanpå af torr mossa, torrt asplöf eller dylikt till skydd mot kölden.

Yttertaken voro i äldre tider belagda med ett dubbelt lager björknäfver och derofvanpå tjocka plankor ("tjälningar") af klufna furustammar. På nedre ändan af detta taklag var en smalare plankor uppfästad längs efter huset, s.k. "troa") mot hvilken takplankorna hvilade för att ej hasa ner.

Wid klyfning af furustammar till "tjälningar" inslogs i stockens tvärhuggna toppända flera kilar af torrt trä, helst af torr björk, för att från början få rätt klyfning på stocken, hvarefter man fortsatte och slog in flera kilar i klofvet längs efter stocken tilldess den var helt klufven i två delar. Sedan kunde man fortsätta och klyfva de bägge halfvorna hvar för sig på samma sätt till tunnare dimensioner. Wid sådan klyvning kunde endast rätkluvna stammar användas.

För att visa huru en gård var bebyggd för ca 200 år sedan införes här ett utdrag ur ett tingsprotokoll af år 1751.

1/ Hvardagsstufvan med kammare 18½ alnar (*1 aln=0,6 meter*) lång, 12 alnar bred, 9 varf hög, i maj månad 1751 uppsatt, med en källare under kammaren, jämväl i godt stånd och nyligen förbättrad. Sedan stufvan och kammaren med godt tak och golf, samt paneltak, kan ej vidare värderas än till 75 :- daler.

2/ Gäststufvan med fälstuga (*Ungefär resandestuga, fäl = resa, färd*) och theruti afbalkad kammare, 17 alnar lång, 12 alnar bred och 9 varf hög, uppsatt år 1736 och således 14 år gammal men dock varit i behållet stånd med tak och golf samt paneltak inuti, jemte behörigt innanrede utsattes till 45:- daler.

3/ Sädes och mjölbod med lillastufva, samt en loftesbyggning med utskott öfver östra porten 12½ alnar lång, 6½ alnar bred och 14 varf hög, uppsatt år 1746 med helt nytt tälningstak, så att huset var i fullkomligt skick och värderadt till 45:- daler.

4/ En murad källare med svale, botten nyligen af grofva telningar uppålagd, 3 alnar i fyrkant och 3 alnar lång, värderad till 5:- daler.

5/ Källarebod med botten och 2ne loft theröfver, hvaraf thet ena varit utskott öfver västra porten, 14 alnar lång, 9 alnar bred och 16 hvarf hög. Har varit brukad till visthus och förlidet år med nytt tälningstak och näfvertäckt, och thessutom i behörigt stånd, värd 22 daler, 16 öre.

6/ Hemligt hus, uppsatt med 4 knutar, 4 alnar i qvadrat och 6 varf högt af gammalt, dock godt furuvirke, värderadt till 6:- daler.

7/ Redskapshus, 9 alnar i qvadrat, 7 varf högt, uppsatt dels af furutimmer, dels af grantimmer vid pass 20 år gammalt, dock i behållet skick, värdt 7 daler 16 öre.

8/ Kornlada 14 alnar lång, 12 alnar bred, 12 varf hög, uppsatt af godt furutimmer med

loge, golf, tälningstak, något gammal, men likväl värdt 40:- daler.

9/ Stall med skulle öfver samt en i samma byggning uppsatt foderbod på södra ändan, 13 alnar lång, 8 alnar bred och 13 varf högt, uppsatt år 1735 af godt furutimmer, och med behörigt innanrede, samt i behållet stånd och således värd 45:- daler.

10/ Fähus, 10½ alnar långt, 13½ alnar bredt och 7 varf högt, skött vid pass 20 år men till allt innanrede och tak färdigt, och sålunda värdt 35 daler.

11/ Svinhus, 3 alnar långt, 4½ alnar bredt, uppsatt år 1749 af godt timmer och med godt tak försedt, värderadt till 7:- daler 16 öre.

12/ Foderbod 7½ alnar i qvadrat och 10 varf hög uppsatt år 1743 med godt tälningstak, till golf och väggar behållen, värderad till 8:- daler.

13/ Jämväl en foderbod af samma storlek, dock något gammal, men till tak och väggar behållen, värderad till 3:- daler.